

**ABOUT SOME QUESTIONS OF THE LEGAL STATUS CONSTITUTIONAL DEFINITION
OF THE RA HOUSE OF CONTROL**

A. H. KHACHATRYAN

The article deals with the problem of the legal status constitutional definition of the House of Control in the Republic of Armenia.

**ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ, ՍՈՑԻԱԼԱԿԱՆ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ
ՈԼՈՐՏՆԵՐՈՒՄ ՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ՀԻՄՆԱԿԱՆ ԽՆԴԻՐՆԵՐԻ
ՍԱՀՄԱՆԱԴՐԱԿԱՆ ԱՄՐԱԳՐՈՒՄԸ**

Ա. Հ. ԽԱՉԱՏՐՅԱՆ

Իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր

Հայաստանի Հանրապետության Սահմանադրության 48-րդ հոդվածն (այսուհետ՝ մեկնաբանվող հոդված) ամբողջությամբ իր ամրագրումն է ստացել 2005 թվականի նոյեմբերի 27-ի սահմանադրական բարեփոխումների արդյունքում և այն թղթակցում է Սահմանադրության 2-րդ գլխի գրեթե բոլոր հոդվածների հետ: Ընդ որում, նշված հոդվածով հռչակելով տնտեսական, սոցիալական և մշակութային ոլորտներում պետության հիմնական խնդիրները՝ Սահմանադրությամբ հատուկ կարևորվեց այդ խնդիրների լուծման անհրաժեշտությունը, արդիականությունը և հրատապությունը:

Ակնհայտ է, որ Սահմանադրության «Մարդու և քաղաքացու հիմնական իրավունքները և ազատությունները» գլխում ամրագրված պետության հիմնական խնդիրներն ինքնին կոչված են երաշխավորելու տնտեսական, սոցիալական և մշակութային ոլորտներում հենց մարդու և քաղաքացու սահմանադրական իրավունքների արդյունավետ իրացումը:

Հարկ է նշել, որ մարդու տնտեսական, սոցիալական և մշակութային ոլորտի իրավունքների հիմնախնդիրը մասնագիտական գրականության մեջ ստացել է, այսպես կոչված, «երկրորդ սերնդի իրավունքներ» անվանումը: Այդ իրավունքները ձեռք են բերել տեսական հիմնավորում և իրավական նշանակություն միայն սոցիալիզմի գաղափարների զարգացման ընթացքում աշխատավորների սոցիալական ու տնտեսական դրության բարելավման համար պայքարի արդյունքում:

Չնայած կան նաև այլ տեսակետներ առ այն, որ մարդու իրավունքների համար միջազգային պայքարը սկիզբ է դրվել ավելի վաղ, երբ անհատի ինքնուրույնության ու ազատության մասին գաղափարները, այդ թվում՝ պետության անմիջական մասնակցությամբ, անհատների հավասարության ապահովման վերաբերյալ, ձևավորվել են XVIII դարից սկսած (Ս. Միլլեր, Շ. Մոնտեսքյո, Ժ. Ժ. Ռուսո, Բ. Կոնստան, Լ. Սմիթ և ուրիշներ):

Այնուամենայնիվ, տնտեսական, սոցիալական և մշակութային ոլորտներում

մարդու և քաղաքացու իրավունքները տարբեր երկրների սահմանադրություններով տարբեր իրավակարգավորում են ստացել: Մինչև XX դարի առաջին կեսերը սահմանադրական մակարդակում նման իրավակարգավորման մասին խոսք կարող էր գնալ միայն նախկին սոցիալիստական երկրների՝ ԽՍՀՄ-ի և Մոնղոլիայի սահմանադրություններով: Այդ ժամանակաշրջանում որպես բացառություն սահմանադրական նման դրույթներ բովանդակում էին նաև նացիստական Գերմանիայի և Մեքսիկայի հիմնական օրենքները:

Միայն երկրորդ աշխարհամարտից հետո այս խմբի իրավունքների ու ազատությունների սահմանադրական կարգավորման նկատմամբ ուշադրությունը աճեց: Այսպես, Իտալիայի, Պերուի, Իսպանիայի, Պորտուգալիայի, Բրազիլիայի և այլ երկրների հիմնական օրենքներում ճանաչվեցին ու ամրագրվեցին տնտեսական, սոցիալական և մշակութային ոլորտներում մարդու և քաղաքացու սահմանադրական իրավունքները: Ավելին, Պորտուգալիայի Սահմանադրությամբ ներմուծվեցին հատուկ գլուխներ, որոնք վերաբերում էին տնտեսական իրավունքներին ու ազատություններին (հհ. 58 – 62), սոցիալական իրավունքներին ու ազատություններին (հհ. 63 – 72) և մշակութային ոլորտի իրավունքներին ու ազատություններին (հհ. 73 – 79):

Այս խմբի իրավունքների մեծ մասը չի դասվում սուբյեկտիվ իրավունքների շարքին և դրանով պայմանավորված՝ չեն հանդիսանում դատական պաշտպանության ենթակա իրավունքներ: Եվ այդ առումով, եթե այդ իրավունքների սահմանադրական ամրագրումը, մի կողմից, մեծապես կրում է հռչակագրային բնույթ, ապա, մյուս կողմից, այդպիսի ամրագրման արդյունքում մատնանշվում են այն չափորոշիչները, որոնց պետք է ձգտեն պետություններն իրենց կողմից իրականացվող քաղաքականության միջոցով: Իսկ այդ իրավունքների իրացումն ամբողջությամբ կոչված է ապահովելու քաղաքացու ազատությունները հենց տնտեսական, սոցիալական ու մշակութային ոլորտներում, ինչպես նաև տալիս է այն հնարավորությունը, որպեսզի յուրաքանչյուրը բավարարի իր կենսական պահանջները:

Քանի որ հասարակության ստվար զանգվածը չի կարող լուծել իր կենսապահովման հարցը և, պահպանելով իրենց ազատությունը, նրանք միաժամանակ կախվածության մեջ են գտնվելու հասարակության այն անդամներից, որոնց շահերը և հնարավորությունները գրեթե այլ են, դրա համար՝ հասարակության համընդհանուր շահերով պայմանավորված, անհրաժեշտություն է առաջանում պաշտպանելու մարդու կենսական իրավունքները ոչ միայն տնտեսական կամայականություններից ու սոցիալական անարդարությունից, այլև հնարավորություն է ընձեռնվում նրա հոգևոր զարգացման ու ունակությունների դրսևորման համար:

Այդ առումով պետությունը չի կարող և պարտադիր չէ բաժանել քաղաքացիներին նյութական կամ հոգևոր «բարիքներ» այնքանով, որքանով, օրինակ, շուկայական տնտեսության պայմաններում այդ բարիքների բաշխման ոչ բոլոր մեխանիզմներն են գտնվում տվյալ պետության ձեռքում կամ պետությունը չպետք է միջամտի անձի մասնավոր կյանքին ու իր վրա վերցնի մարդու գիտակցության, զգացմունքների և մտքի նկատմամբ վերահսկողության գործառնությունը:

Այսինքն, տնտեսական, սոցիալական ու մշակութային ոլորտներում իրա-

վումքների իրականացումն ուղղակի կախվածության մեջ է դրվում պետության տնտեսական կամ նյութական հնարավորությունից: Սակայն պետությունը պարտավոր է ապահովել այն հնարավորությունը, որպեսզի քաղաքացիները պաշտպանեն իրենց արժանապատվությունը՝ որպես իրավունքների ու ազատությունների անքակտելի հիմք:

Հենց այդպիսի մոտեցում է որդեգրված հատկապես ՄԱԿ-ի 1948 թվականի Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրում, ՄԱԿ-ի 1966 թվականի Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրում և Եվրոպայի խորհրդի 1996 թվականի Վերանայված եվրոպական սոցիալական խարտիայում, որոնք Հայաստանի Հանրապետության համար ուժի մեջ են մտել համապատասխանաբար՝ 1992 թվականի մարտի 2-ին, 1993 թվականի դեկտեմբերի 13-ին և 2004 թվականի փետրվարի 24-ին: Ընդ որում, հիշյալ փաստաթղթերում զետեղված են նորմեր, որոնք պարտավորեցնում են պետություններին, իրենց նյութական պաշարներից ելնելով, ապահովել մարդու և քաղաքացու իրավունքների ու ազատությունների իրականացմամբ պայմանավորված պարտականությունների առավելագույն կատարումը:

Հիշատակվածից հետևում է, որ պետություններն իրենց կողմից իրականացվող քաղաքականության արդյունքում պետք է ձգտեն հասնել այդ իրավունքների արդյունավետ իրականացմանը:

Մեկնաբանվող հոդվածի 1-ին մասը հռչակում է պետության հիմնական խնդիրները տնտեսական, սոցիալական և մշակութային ոլորտներում: Դա նշանակում է, որ պետությունը՝ ի թիվս այլ խնդիրների, ստանձնում է այնպիսի պարտավորություններ, որոնք ունեն հիմնարար նշանակություն և ուղղված են մարդու ու քաղաքացու տնտեսական, սոցիալական և մշակութային հիմնական իրավունքների լիակատար ու աստիճանական իրականացմանը: Այդ է վկայում նաև Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 2-րդ հոդվածի 1-ին կետով ամրագրված դրույթը, ըստ որի՝ «դաշնագրի մասնակից յուրաքանչյուր պետություն պարտավորվում է ... առաջադիմորեն հասնելու համար Դաշնագրում ճանաչվող իրավունքների լիարժեք իրականացմանը...»:

Զնայած պետության տվյալ ոլորտի հիմնական խնդիրները սոսկ հռչակվում են Սահմանադրությամբ, սակայն դրանց իրականացման տնտեսական և իրավական ապահովման երաշխիքներ սահմանելը թողնվում է Սահմանադրության հիման վրա և դրան համապատասխան ընդունվող իրավական ակտերին:

Դրա համար պետությունը, անշուշտ, պետք է տիրապետի նյութական, քաղաքական և իրավական միջոցների, այլ կերպ ասած՝ տնտեսական, քաղաքական, իրավական և փաստական պայմաններ, որոնց օգնությամբ հնարավոր կլինի ստեղծել անհրաժեշտ երաշխիքներ մարդու իրավունքների արդյունավետ իրացման համար:

Մեկնաբանվող հոդվածի 1-ին մասի 1-ին կետը հռչակում է, որ պետության հիմնական խնդիրն է պաշտպանել և հովանավորել ընտանիքը, մայրությունը և մանկությունը: Դա նշանակում է, որ ընտանիքը, մայրությունը, հայրությունը և մանկությունը Հայաստանի Հանրապետությունում զտնվում են հասարակության ու պետության հովանավորության և պաշտպանության ներքո:

Ընտանիքի՝ որպես հասարակության բնական ու հիմնական բջիջ, և մայրության, հայրության ու մանկության միասնությունն իրենից ներկայացնում է հասարակության վիճակը բնութագրող արժեքային ինքնուրույն համակարգ: Ընդ որում, սոցիալական այդ արժեքներն ունեն համալիր բնույթ, ինչը պայմանավորված է այն հանգամանքով, որ նրանց պաշտպանությունն իրականացվում է պետության կողմից՝ տնտեսական, իրավական և սոցիալական խնդիրների կենսագործման միջոցով:

Հատկանշական է այն հանգամանքը, որ մեկնաբանվող հոդվածում ամրագրված դրույթներից թերևս ընտանիքի, մայրության և մանկության պաշտպանության երաշխավորվածությունը ոչ միայն պետության հիմնական խնդիրն է, այլև՝ պարտականությունը: Եվ պատահական չէ, որ ՄԱԿ-ի 1966 թվականի Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 23-րդ հոդվածը երաշխավորում է ընտանիքի պաշտպանված լինելու, այդ թվում՝ ամուսնության, ընտանիքի անդամների ու ամուսինների իրավահավասարության իրավունքները և մեծ նշանակություն է տրվում այդ պաշտպանությանն ուղղված պետությունների կողմից օրենսդրական, վարչական և այլ բնույթի միջոցների ձեռնարկմանը: Նույնը, բնականաբար, վերաբերում է հիշատակված դաշնագրի 24-րդ հոդվածով և ՄԱԿ-ի 1989 թվականի Երեխայի իրավունքների մասին կոնվենցիայով երեխաների՝ իրենց անչափահաս կարգավիճակի առանձնահատկություններով պայմանավորված, իրավունքների հատուկ պաշտպանության երաշխավորվածությանը:

Սակայն անհրաժեշտ է հաշվի առնել այն հանգամանքը, որ ընտանիքի, մայրության, հայրության և մանկության պաշտպանությունը, այսպես կոչված, «պայմանական» այն իրավունքն է, որի արդյունավետ իրացումը պայմանավորված է պետության դարձյալ տնտեսական պայմաններով ու հնարավորություններով: Չնայած հիշյալ միջազգային իրավական ակտերով չեն սահմանվում ընտանիքի, մայրության, հայրության և մանկության պաշտպանությանն ուղղված միջոցները, այնուամենայնիվ, դրանցում ամրագրված դրույթների վերլուծությունից բխում է, որ յուրաքանչյուր պետություն ինքնուրույն է որոշում իր տարածքում ու իր իրավագործության ներքո գտնվող անձանց պաշտպանությունը երաշխավորող իրավունքների իրացման միջոցները, ինչը բնականաբար վերաբերում է նաև Հայաստանի Հանրապետությանը:

Ակնհայտ է, որ սոցիալական այդ արժեքների պաշտպանությանը վերաբերող դրույթների հիմքում ընկած է այն գաղափարը, որ ժամանակակից պետությունը պետք է ստանձնի պարտավորություններ և ապահովի այնպիսի պայմաններ, որոնց պարագայում ընտանիքը կկարողանա լիակատար իրականացնել իր ներուժը, մայրության սոցիալական, տնտեսական ու իրավական պաշտպանվածությունը կկրի համընդհանուր բնույթ, առանց որևէ խտրականության՝ ընտանեկան ծագման կամ այլ հատկանիշով, երեխաների համար կստեղծվեն խնամքի, դաստիարակության, առողջության, լիարժեք ու ներդաշնակ զարգացման և կրթության համար պաշտպանության ու օգնության հատուկ միջոցներ:

Ինչ վերաբերում է «հովանավորել ընտանիքը, մայրությունը և մանկությունը» հասկացության բովանդակությանը, ապա այն ընկալվում է որպես պետության և հասարակության կողմից սոցիալական, տնտեսական, քաղաքական, գաղափար-

րախոսական և բարոյական այնպիսի նախադրյալների ստեղծում, որոնք կոչված են խթանելու առողջ ընտանիքի և լիարժեք մայրության, հայրության ու մանկության ապահովմանը, ինչպես նաև՝ նպաստելու մայրության ու երեխաների մասին հոգատարության և նրանց իրավունքների պաշտպանության միջոցների արդյունավետ իրականացմանը: Ի վերջո, այդպիսի հովանավորումն ուղղված է ընտանիքի ամրապնդմանը, ընտանեկան հարաբերությունները փոխադարձ սիրո ու հարգանքի վրա կառուցելուն, ընտանիքի անդամների փոխադարձ օգնության և պատասխանատվության բարձրացմանը, ընտանեկան գործերին որևէ մեկի կամայական միջամտության բացառմանը, ընտանիքում երեխաների դաստիարակության առաջնայնության ապահովմանը և ընտանիքի յուրաքանչյուր անդամի իրավունքների անարգել իրականացմանը:

Մեկնաբանվող հոդվածի 1-ին մասի 2-րդ կետը սահմանում է պետության հաջորդ հիմնական խնդիրը, այն է՝ նպաստել բնակչության զբաղվածությանը և աշխատանքային պայմանների բարելավմանը:

Բնակչության զբաղվածության ապահովման խնդիրը պետության սոցիալական քաղաքականության կարևոր բաղադրատարրերից է, որն ուղղված է և ծառայում է մարդուն, նպատակաուղղված է նրա արժանապատիվ կյանքի և ազատ զարգացման համար պայմանների ապահովմանը:

Նախ՝ բնակչության զբաղվածության տակ անհրաժեշտ է նկատի ունենալ գործունակ անձանց աշխատանքային կամ ձեռնարկատիրական գործունեության որևէ տեսակով զբաղված համարվելը կամ ժամկետային պարտադիր զինվորական ծառայությունում կամ ուսումնական հաստատություններում, մասնագիտական ուսուցման դասընթացներում և ուսուցման այլ ձևերում առկա ուսուցման գործընթացներում ներգրավված լինելը:

Ակնհայտ է, որ բնակչության զբաղվածությանը նպաստելու պարտավորությունը պահանջում է պետությունից միջոցներ ձեռնարկել բնակչության լրիվ և արդյունավետ զբաղվածության ապահովման համար, ինչն իր հերթին կերաշխավորի գործունակ անձանց կենսամիջոցներ ձեռք բերելու հնարավորության իրավունքի պաշտպանությունը: Այդ իմաստով, եթե զբաղվածության պետական քաղաքականության հիմնական խնդիրը աշխատանքի հնարավորության ստեղծումն է, ապա նպատակը՝ լիակատար զբաղվածության հասնելն է:

«Բնակչության զբաղվածության և գործազրկության դեպքում սոցիալական պաշտպանության մասին» ՀՀ օրենքի 13-րդ հոդվածը սահմանում է բնակչության զբաղվածության կարգավորման ամենամյա պետական այն ծրագրերի իրականացման պահանջը, որոնց կատարումն ինքնին բխում է բնակչության զբաղվածությանը նպաստելու պետության պարտավորությունից: Դրանք են՝ գործազրկությունից պարտադիր սոցիալական ապահովագրության և զբաղվածության աջակցության պետական ծրագրերը:

Հենց հիշատակված ծրագրերի իրականացմամբ է պայմանավորված զբաղվածության պետական քաղաքականության այնպիսի տարրերի նախատեսումը, ինչպիսին են՝ գործազրկության նպաստի վճարումը, գործազուրկ անձանց մասնագիտական ուսուցումը, գործազուրկների նյութական ծախսերի հատուցումը, աշխատաշուկայի հետազոտման եւ կանխատեսման աշխատանքների կազմակերպումը, առանձին խումբ գործազուրկների տրամադրվող ֆի-

նանսական աջակցությունը, վարձատրվող հասարակական աշխատանքների կազմակերպումը և այլն:

Մեկնաբանվող դրույթի բովանդակությունից բխում է նաև աշխատանքի պայմանների բարելավմանը նպաստելու պետության պարտավորությունը: Այն ուղղված է գործատուի կողմից կամայականությունների բացառմանը և աշխատանքային արժանավայել պայմանների ապահովմանը:

Վերանայված եվրոպական սոցիալական խարտիայի 2-րդ մասի 1-10-րդ հոդվածներով ամրագրված են դրույթներ, որոնք ուղղված են աշխատանքային պայմանների բարելավման խնդիրների արդյունավետ իրականացմանը: Այդպիսիք են՝ աշխատանքի արդար պայմանների ապահովումը, անվտանգ ու առողջության համար անվնաս աշխատանքային պայմանների ստեղծումը, արդարացի վարձատրման ապահովումը, կոլեկտիվ գործարքների կնքման հնարավորությունը, աշխատող կանանց մայրության պաշտպանվածությունը և այլն:

Միաժամանակ, անհրաժեշտ է նշել, որ աշխատանքի պայմանների բարելավման պահանջը բխում է մեկնաբանվող դրույթի հետ համակարգային առումով փոխկապված Սահմանադրության 32-րդ ու 33-րդ հոդվածների բովանդակությունից: Այսպես, արդարացի և, պետության կողմից սահմանված, նվազագույնից ոչ ցածր աշխատավարձի, անվտանգության ու հիգիենայի պահանջները բավարարող աշխատանքային պայմանների յուրաքանչյուրի իրավունքի իրացումն ի վերջո աշխատանքի պայմանների բարելավման միջոցառումներից է:

Մեկնաբանվող հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետը սահմանում է պետության հաջորդ հիմնական խնդիրը՝ բնակարանային շինարարությունը խթանելու և Հայաստանի Հանրապետության յուրաքանչյուր քաղաքացու բնակարանային պայմանների բարելավմանը նպաստելու վերաբերյալ:

Հիշյալ դրույթի իմաստով, եթե «խթանել» հասկացությունն ընկալվում է պետության այն պարտավորությունը, որի կատարումը պետք է հանգեցնի բնակարանային շինարարության խրախուսմանը՝ յուրաքանչյուր քաղաքացու բնակարանային իրավունքի ամբողջական ու լիակատար իրականացման համար, ապա «նպաստել» հասկացության բովանդակությունը ներառում է՝ նախ, պետության կողմից ճանաչվող յուրաքանչյուր քաղաքացու բնակարանային պայմանների շարունակական բարելավման իրավունքը, այնուհետև, այդ իրավունքի իրացմանն ուղղված այնպիսի միջոցառումների իրականացումը, որոնք առավելագույնս կհամապատասխանեն յուրաքանչյուրի կենսապայմաններին, մշակույթին, կարիքներին ու ցանկություններին:

Պետությունն անհրաժեշտ միջոցներ է ձեռնարկում ՀՀ Սահմանադրության 34-րդ հոդվածով երաշխավորված յուրաքանչյուրի և իր ընտանիքի համար բավարար կենսամակարդակի, այդ թվում՝ բնակարանի, ինչպես նաև կենսապայմանների բարելավման իրավունքի արդյունավետ իրականացման համար: Դա կարող է առնչվել բնակարանային շինարարությանը և բնակարանային պայմանների բարելավմանը: Ընդ որում, մեկնաբանվող դրույթի շրջանակում այդ իրավունքի արդյունավետ իրացումը պետք է պայմանավորված լինի պետության ստանձնած բնակարանային մատչելիության ապահովման պարտավորությամբ:

Բնավ, դա չի նշանակում, որ պետությունը պարտավոր է բնակարաններ կառուցել ամբողջ բնակչության համար կամ դրանք պետք է անվճար տրամադրվեն

բոլոր նրանց, ովքեր դրա կարիքն ունեն: Չնայած այն հանգամանքին, որ Հայաստանի Հանրապետությունը ներքոհիշյալ հոդվածով չի ստանձնել պարտավորություն, սակայն, ակնհայտ է, որ Վերանայված եվրոպական սոցիալական խարտիայի 31-րդ հոդվածում ամրագրված դրույթների վերլուծությունը վկայում է, որ այդ իրավունքի արդյունավետ իրացումն ուղղված է որոշակի սոցիալական խմբերի, մասնավորապես՝ անօթևանությունը կանխելուն ու կրճատելուն, կամ բնակարանային գները առավել մատչելի դարձնելուն:

Հայաստանի Հանրապետությունում մեկնաբանվող դրույթը կիրառվում է միայն ծնողազուրկ երեխաների, զինծառայողների, այսպես կոչված, երիտասարդ «համալսարանականների» և երկրաշարժից տուժած աղետի գոտում բնակվող ընտանիքների բնակարանային պայմանները բարելավելու կամ այդ ընտանիքներին բնակարան տրամադրելու ուղղությամբ («Գյումրի քաղաքի վերականգնման մասին» ՀՀ 2002 թվականի ապրիլի 16-ի ՀՕ-326 օրենքը, ՀՀ կառավարության 2008 թվականի հուլիսի 3-ի 677-Ն որոշումը և այլն):

Այսինքն, ելնելով բնակարանային շինարարությունը խթանելու և Հայաստանի Հանրապետության յուրաքանչյուր քաղաքացու բնակարանային պայմանների բարելավելու անհրաժեշտությունից, ինչպես նաև երկրի ֆինանսական ու տնտեսական հնարավորությունից, պետությունը ներկա ժամանակաշրջանում առաջնությունը տալիս է սոցիալական հիշատակված խմբերին, որոնք ունեն բնակարանի բովանդակությանն ու նշանակությանը չհամապատասխանող պայմաններ կամ ընդհանրապես չունեն բնակարաններ:

Մեկնաբանվող հոդվածի 1-ին մասի 4-րդ կետը սահմանում է պետության հաջորդ հիմնական խնդիրը, այն է՝ իրականացնել բնակչության առողջության պահպանման ծրագրեր, նպաստել արդյունավետ և մատչելի բժշկական սպասարկման պայմանների ստեղծմանը:

Նախ, անհրաժեշտ է նշել, որ ՀՀ Սահմանադրության 38-րդ հոդվածով երաշխավորված բժշկական օգնություն և սպասարկում ստանալու յուրաքանչյուրի իրավունքի իրացումը պայմանավորված է առողջության պահպանման ծրագրերի իրականացմամբ և արդյունավետ ու մատչելի բժշկական սպասարկման պայմանների ստեղծմամբ:

«Առողջություն» հասկացությունը մի դեպքում ընկալվում է՝ որպես մարդու և քաղաքացու սոցիալական իրավունք, իսկ մեկ այլ դեպքում՝ որպես անհատի բարեկեցության ու արժանապատվության կարևոր պայման:

Ինչ վերաբերում է «առողջության պահպանմանը», ապա դա ենթադրում է պետության կողմից իրականացվող քաղաքական, տնտեսական, իրավական, սոցիալական, մշակութային, բժշկական, սանիտարահիգիենիկ և հակահամաճարակային բնույթի այն միջոցառումների ամբողջությունը, որոնք ուղղված են բնակչության առողջ ապրելակերպի ապահովմանը: Մասնավորապես՝ վերջինիս բովանդակությունն են կազմում՝ աշխատանքի, կենցաղի ու հանգստի առողջ պայմանների ստեղծումը, ֆիզիկական ու հոգեկան առողջության պահպանումն ու ամրապնդումը, երկարակեցության ու ակտիվ կյանքի խրախուսումը, առողջությունը կորցնելու դեպքում բժշկական պատշաճ օգնության ու խնամքի կազմակերպումը, ֆիզիկական կուլտուրայի ու սպորտի զարգացումը, պարենային ապրանքների որակի նկատմամբ հսկողության իրականացումը, բնակչության հի-

գիենիկ և հակահամաճարակային անվտանգության ապահովումը, հիվանդությունների դեմ պայքարի կանխարգելիչ միջոցառումների իրականացումը, շրջակա միջավայրի ու բնապահպանական իրավիճակի ամրապնդումը:

Սակայն, առողջության պահպանման առաջնայնությունն առաջին հերթին պետք է վերապահել յուրաքանչյուրին՝ իր առողջության մասին հոգ տանելու և ուրիշի առողջության նկատմամբ ունեցած գերծ մնալու ուղղությամբ:

Այնուամենայնիվ, մեկնաբանվող դրույթի իրացմամբ է պայմանավորված ՀՀ Սահմանադրության 38-րդ, Մարդու իրավունքների համընդհանուր հռչակագրի 25-րդ և Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 12-րդ հոդվածներով երաշխավորված իրավունքների լիակատար ու ամբողջական իրականացումը:

Հայաստանի Հանրապետությունում առողջապահական պետական նպատակային ծրագրերը տարեկան պարբերականությամբ հաստատվում են յուրաքանչյուր տարվա Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջեի շրջանակում, որոնք ընդգրկում են բնակչությանը տրամադրվող պետության կողմից երաշխավորված ոչ միայն անվճար ու արտոնյալ պայմաններով բժշկական օգնությունն ու սպասարկումը, այլև՝ բնակչության առողջության առաջնային պահպանման և արդյունավետ ու մատչելի բժշկական սպասարկման պայմանների ստեղծումը:

Եթե «բժշկական սպասարկման արդյունավետություն» հասկացության տակ նկատի է ունեցվում մարդու լիակատար առողջություն պահպանելու կամ դրան հասնելու պահանջների ամբողջական ապահովումը, ապա «բժշկական սպասարկման մատչելիություն»՝ նշանակում է առողջապահական ծառայություններից և առողջության համար անհրաժեշտ, այսպես կոչված՝ «նախապայմաններ» համարվող տարրերից (խմելու ջուր, սանիտարական պայմաններ, սնունդ, շրջակա միջավայրի մաքրություն, աշխատանքի հիգիենա) անարգել օգտվելու իրավունքների իրացում:

Առողջության իրավունքի պահպանման պետության պարտավորության շրջանակում ներառվում է արդյունավետ և մատչելի բժշկական սպասարկման պայմանների ստեղծումը:

Մեկնաբանվող դրույթի և համակարգային առումով փոխկապակցված սահմանադրական ու միջազգային իրավական այլ նորմերի համադրված վերլուծությունից բխում է, որ այդ պայմանների սահմանման հիմքում ընկած են հետևյալ սկզբունքները, որոնց իրականացումն ինքնին կազմում է պետության պարտավորության բովանդակությունը: Դրանք են՝ 1) բնակչության համար անհրաժեշտ և բավարար թվով առողջապահական ծառայությունների ապահովում, 2) ֆինանսական ու աշխարհագրական առումով առողջապահական ծառայությունների մատչելիություն, 3) որակյալ առողջապահական ծառայությունների մատուցում, 4) առողջապահական ծառայություններից օգտվելու հնարավորությունների ընձեռում ու հավասարության ապահովում: Իսկ դա նշանակում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունում մարդու և քաղաքացու առողջության իրավունքը պաշտպանելու պետության պարտավորությունը համընկնում է մեկնաբանվող դրույթում ամրագրված արդյունավետ և մատչելի բժշկական սպասարկման

պայմանների ստեղծման պարտավորության հետ:

Մեկնաբանվող հոդվածի 1-ին մասի 5-րդ կետը սահմանում է պետության հաջորդ հիմնական խնդիրը՝ նպաստել երիտասարդության մասնակցությանը երկրի քաղաքական, տնտեսական և մշակութային կյանքին:

Նախ, անհրաժեշտ է նշել, որ երիտասարդության հարցերին վերաբերող սահմանադրական այս իրավակարգավորման նշանակությունը պայմանավորված է ոչ միայն քաղաքական, տնտեսական և մշակութային բնագավառներում սոցիալական այդ խմբի շահերի պաշտպանվածության առանձնահատկությամբ ու անհրաժեշտությամբ, այլև՝ պետական երիտասարդական քաղաքականության ռազմավարական բնույթով օժտվածությամբ:

Հարկ է նկատել, որ ՀՀ կառավարության կողմից 1998 թվականի դեկտեմբերի 14-ին հաստատված «Պետական երիտասարդական քաղաքականության հայեցակարգի մասին» թիվ 798 որոշման իմաստով՝ երիտասարդներ են համարվում 16-30 տարեկան անձինք:

Երկրի քաղաքական, տնտեսական և մշակութային կյանքին մասնակցությունը նպաստել՝ նշանակում է առանձնահատուկ վերաբերմունքի արժանացնել հիշյալ խմբի անձանց այն առումով, որ իրավական, տնտեսական և կազմակերպական պայմանների ու երաշխիքների ստեղծման միջոցով նրանք հաղորդակից լինեն ազգային և համամարդկային արժեքներին, պատասխանատվության խորը գիտակցում ունենան հայրենիքի և սեփական ժողովրդի նկատմամբ, ինչն իր հերթին կոչված է նպաստել երիտասարդ սերնդի համակողմանի զարգացմանը, ինքնահաստատմանն ու ինքնադրսևորմանը:

Մյուս կողմից, մեկնաբանվող դրույթը բովանդակում է քաղաքական, տնտեսական և մշակութային բնագավառներում երիտասարդության պաշտպանվածության իրավունքը, որի արդյունավետ կիրառումը պայմանավորված է պետության կողմից ստանձնած պարտավորության արդյունավետ կատարմամբ:

Ի դեպ, «Երկրի քաղաքական, տնտեսական և մշակութային կյանքին երիտասարդության մասնակցություն» հասկացությունն ընկալվում է որպես այնպիսի պայմանների ու երաշխիքների ստեղծում, որոնք կնպաստեն երիտասարդ մարդու սոցիալական կայացմանն ու նրա ստեղծագործ ներուժի՝ ի շահ հասարակության առավել լիարժեք օգտագործմանը:

Ինչ վերաբերում է այդ մասնակցությանը նպաստելու պետության պարտավորությանը, ապա անհրաժեշտ է նշել, որ վերջինս սուբյեկտիվ հասկացություն է և պայմանավորված է որոշակի միջոցառումների իրականացմամբ, որոնք հատուկ են կոնկրետ ժամանակաշրջանին:

Այսպես, օրինակ, ներկա ժամանակահատվածում Հայաստանի Հանրապետության երիտասարդական պետական քաղաքականության հայեցակարգի համաձայն՝ այդ քաղաքականության իրականացման հիմնական ուղղությունները հետևյալներն են՝ ա) երիտասարդության գործունեությունն ապահովող իրավական դաշտի ստեղծում, բ) երիտասարդության զբաղվածության և աշխատանքի ոլորտում երաշխիքների ապահովում, գ) պետական երիտասարդական կադրային քաղաքականության իրականացում, դ) աջակցություն երիտասարդական ձեռներեցությանը, ե) պետական աջակցություն երիտասարդ ընտանիքներին, զ) սոցիալական ծառայությունների երաշխավորված մատուցում, է) աջակցություն

տաղանդավոր երիտասարդությանը, ը) երիտասարդության հոգևոր ու ֆիզիկական զարգացմանն ու քաղաքացիական, հայրենասիրական դաստիարակությանն ուղղված պայմանների ձևավորում, թ) աջակցություն երիտասարդական կազմակերպությունների գործունեությանը, ժ) աջակցություն միջազգային երիտասարդական համագործակցությանը:

Պետական քաղաքականության իրականացման նշյալ ուղղություններով է պայմանավորված խնդրո ոլորտում պետության հիմնական խնդրի մատնանշումը:

Մեկնաբանվող հոդվածի 1-ին մասի 6-րդ կետը սահմանում է պետության հաջորդ հիմնական խնդիրը՝ խթանել ֆիզկուլտուրայի և սպորտի զարգացմանը:

Հիշյալ դրույթի իմաստով, «խթանել ֆիզկուլտուրայի և սպորտի զարգացմանը» հասկացությունն ընկալվում է պետության այն պարտավորությունը, որի կատարումը պետք է նպաստի ազգային մշակույթի տարատեսակ համարվող ֆիզիկական կուլտուրայի և վերջինիս բաղկացությունը կազմող սպորտի զանգվածայնացմանն ու զարգացմանը, ինչը պետք է ուղղված լինի բնակչության առողջության ամրապնդմանը, նրանց աշխատունակության բարձրացմանն ու երկարակեցությանը և ֆիզիկապես կոփված սերնդի ձևավորմանը:

«Ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի մասին» ՀՀ 2001 թվականի հունիսի 26-ի ՀՕ-196 օրենքի իմաստով՝ Ֆիզիկական կուլտուրան ընկալվում է որպես մարդու առողջ ապրելակերպի և ֆիզիկական կատարելագործման համար հասարակության կողմից ստեղծված ու օգտագործվող հոգևոր և նյութական արժեքների ամբողջություն, իսկ սպորտը՝ մարդկանց մրցակցական գործունեության և հատուկ մասնագիտական մարզումների գործընթաց:

Հայաստանի Հանրապետությունում ֆիզիկական կուլտուրայի և սպորտի բնագավառում պետական նպատակային ծրագրերը տարեկան պարբերականությամբ հաստատվում են յուրաքանչյուր տարվա Հայաստանի Հանրապետության պետական բյուջեի շրջանակում, որոնք ընդգրկում են՝ ֆիզիկական կուլտուրայով և սպորտով զբաղվելու յուրաքանչյուրի հավասար իրավունքների երաշխավորվածությունը, «Ֆիզիկական կուլտուրա» ուսումնական առարկայի պարտադիր դասավանդումը, ազգային և միջազգային մրցակցական գործունեությունում Հայաստանի Հանրապետության մասնակցության ֆինանսավորումը, մանկապատանեկան մարզադպրոցների գործունեությանը աջակցումը և այլն:

Հիշյալ նպատակների իրագործման համար ՀՀ պետական բյուջեով նախատեսվում են համապատասխան ֆինանսական միջոցներ, ինչը վկայում է ֆիզկուլտուրայի և սպորտի զարգացմանը խթանող պետության կողմից ձեռնարկվող միջոցների մասին:

Մեկնաբանվող հոդվածի 1-ին մասի 7-րդ կետը սահմանում է պետության հաջորդ հիմնական խնդիրը՝ հաշմանդամության կանխարգելման ու բուժման ծրագրեր իրականացնելու և հաշմանդամների մասնակցությունը հասարակական կյանքին խթանելու վերաբերյալ:

Նախ՝ անհրաժեշտ է նշել, որ հաշմանդամների հարցերին վերաբերող սահմանադրական այս իրավակարգավորման նշանակությունը պայմանավորված է ոչ միայն քաղաքական, տնտեսական և մշակութային բնագավառներում սոցիալական այդ խմբի շահերի պաշտպանվածության առանձնահատկությամբ ու

անհրաժեշտությամբ, այլև՝ Հայաստանի Հանրապետությունում հաշմանդամների իրավունքների և ընդունակությունների իրականացման համար առավել բարենպաստ պայմանների ու արտոնությունների տրամադրման պետական քաղաքականության կարևորությամբ:

Հիշյալ դրույթի իմաստով, եթե «հաշմանդամը» այն անձն է, որն՝ առողջության խաթարմամբ պայմանավորված, կենսագործունեության՝ ինքնասպասարկման ապահովման ունակությունների, կարողությունների և ընդունակությունների սահմանափակումների հետևանքով, ունի սոցիալական պաշտպանության անհրաժեշտություն, ապա «հաշմանդամության կանխարգելում ու բուժում» հասկացության բովանդակությունը ներառում է պետության կողմից իրականացվող այն ծառայությունների ամբողջությունը, որոնք ուղղված են հաշմանդամություն ունեցող անձի վիճակը բարելավելուն, հաշմանդամի կենսագործունեության սահմանափակման վերացմանը, բնակչության առողջ կենսաձևի ապահովմանը, բնապահպանական անվտանգության ու աշխատանքի անվտանգ պայմանների ստեղծմանը, հիվանդների ժամանակին բուժման ու հիվանդությունների կանխմանը:

Հայաստանի Հանրապետությունում հաշմանդամության կանխարգելման ու բուժման բնագավառում հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանության պետական նպատակային ծրագիրը տարեկան պարբերականությամբ հաստատվում է յուրաքանչյուր տարվա ՀՀ պետական բյուջեի շրջանակում, որն ընդգրկում է Հայաստանի Հանրապետությունում հաշմանդամության կանխարգելման ու հաշմանդամների վերականգնման ուղղությամբ ձեռնարկվող միջոցառումները, հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանության աշխատանքների իրականացման ու դրանց ֆինանսավորման գործընթացի վերահսկողության կարգը, հաշմանդամների վերականգնման նվազագույն չափորոշիչները, ուղղություններն ու հեռանկարները, հաշմանդամների համար սահմանված արտոնությունների ծավալները, ձևերն ու դրանց տրամադրման ուղղությամբ ձեռնարկվող միջոցառումները, հաշմանդամներին տրվող սոցիալական օգնության ձևերն ու ծավալները, հաշմանդամների համար սոցիալական ենթակառուցվածքի մատչելիության ապահովման պայմանների ստեղծման ուղղությամբ ձեռնարկվող միջոցառումները, հաշմանդամների հասարակական կազմակերպություններին ցույց տրվող պետական աջակցության ծավալները և այլն:

Ընդ որում, «Հայաստանի Հանրապետությունում հաշմանդամների սոցիալական պաշտպանության մասին» Հայաստանի Հանրապետության 1993 թվականի ապրիլի 14-ի օրենքի 41-րդ հոդվածի համաձայն՝ տարեկան հիշյալ ծրագրի հետ Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունն Ազգային ժողով է ներկայացնում դրա կատարումն ապահովող օրինագծերը:

Խթանել հաշմանդամների մասնակցությունը հասարակական կյանքին՝ նշանակում է պետության կողմից այնպիսի պայմանների ու երաշխիքների ստեղծում, որոնք ուղղված կլինեն հաշմանդամության կանխարգելման, վերականգնման, սոցիալական կյանքում և զարգացմանը նրանց ոչ միայն լիարժեք ներգրավվածությանը, այլև՝ մարդու իրավունքների ողջ համակազմի իրականացման մասով հավասարության պայմանների առաջադրմանը:

Հարկ է նկատել, որ ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի կողմից 1992 թվականին

հաստատված Հաշմանդամներին վերաբերող գործողությունների համաշխարհային ծրագրի և 1993 թվականին ընդունված Հաշմանդամություն ունեցող անձանց համար հավասար հնարավորությունների ապահովման չափորոշիչ կանոնների համակարգային առումով վերլուծությունից բխում է, որ հաշմանդամների հասարակական կյանքին մասնակցությունը պայմանավորված է այն նպատակների իրագործմամբ, որ այդ խմբի անձինք կարողանան իրացնել նույն իրավունքներն ու պարտականությունները, ինչ մյուսները:

Միաժամանակ անհրաժեշտ է հաշվի առնել այն, որ Վերանայված եվրոպական սոցիալական խարտիայի 15-րդ հոդվածը (նշված հոդվածի 2-րդ և 3-րդ կետերով Հայաստանի Հանրապետությունը պարտավորվել է կապված լինել) սահմանում է հաշմանդամների անկախության, սոցիալական ինտեգրման և հասարակական կյանքում մասնակցության իրավունքի արդյունավետ կիրառումն ապահովող այնպիսի պարտավորություններ, ինչպիսիք են՝ աշխատանքի տեղավորմանը բոլոր միջոցներով նպաստելը, աշխատանքային պայմանները հաշմանդամների կարիքներին հարմարեցնելը, պաշտպանված աշխատանքային պայմանների ստեղծումը, լրիվ սոցիալական ինտեգրման ապահովումը, հաղորդակցության ու շարժունակության արգելքները հաղթահարելուն նպատակաուղղված տեխնիկական օգնության ապահովումը և այլն:

Սա նշանակում է, որ պետությունը պետք է միջոցներ ձեռնարկի հաշմանդամների անկախության, սոցիալական ինտեգրման և հասարակական կյանքում ակտիվ ներգրավվածության ապահովման ուղղությամբ, ինչը բխում է նաև Հայաստանի Հանրապետության կողմից ստանձնած միաջազգային պարտավորությունների բովանդակությունից:

Մեկնաբանվող հոդվածի 1-ին մասի 8-րդ կետը սահմանում է պետության հաջորդ հիմնական խնդիրը, այն է՝ նպաստել անվճար բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթության զարգացմանը:

Նախ, անհրաժեշտ է նշել, որ ՀՀ Սահմանադրության 39-րդ հոդվածի 6-րդ մասով երաշխավորված մրցութային հիմունքներով անվճար պետական բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթական հաստատություններում Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների կրթություն ստանալու իրավունքի իրացումը պայմանավորված է կրթության զարգացման պետական ծրագրերի իրականացմամբ և արդյունավետ ու մատչելի կրթական պայմանների ստեղծմամբ: Սակայն, մեկնաբանվող դրույթի և ՀՀ Սահմանադրության 39-րդ հոդվածի 6-րդ մասի հիշատակված դրույթի համակարգային առումով վերլուծությունից հետևում է, որ պետությունը ստանձնում է պարտավորություն նպաստելու անվճար բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթության զարգացմանը ոչ միայն պետական համապատասխան կրթական հաստատություններում:

Այնուհետև, հարկ է նկատել, որ մեկնաբանվող դրույթում «այլ» հասկացության առկայությունը բովանդակում է անվճար կրթության աստիճանաբար ներմուծման պահանջ ոչ միայն բարձրագույն կրթական հաստատություններում, այլ նաև՝ մասնագիտական այն կրթական հաստատություններում, որոնք համարվում են բարձրագույն կրթության բաղկացուցիչ տարր:

Ասվածը պայմանավորված է այն հիմնավորմամբ, որ Աշխատանքի միջազգային կազմակերպության 1975 թվականի «Կադրերի զարգացման գործում մաս-

նագիտական ուղղորդման և մասնագիտական վերապատրաստման մասին (142) կոնվենցիոն դրույթների իմաստով՝ մասնագիտական կրթությունը կազմում է կրթության բաղկացուցիչ տարրը կրթության բոլոր մակարդակներում:

Ինչ վերաբերում է «անվճար» հասկացությանը, ապա ենթադրվում է, որ խոսք կարող է գնալ՝ առանց համապատասխան վճարի կրթություն ստանալու մասին: Սակայն, մեկնաբանվող դրույթի շրջանակում դա նշանակում է, որ բարձրագույն կրթությունը պետք է հասանելի ու մատչելի լինի բոլորի համար և, առաջին հերթին, այդ կրթությունը չպետք է կախված լինի սովորողի ակնհայտ նյութական կարողություններից ու հնարավորություններից:

Հայաստանի Հանրապետությունում բարձրագույն կրթության զարգացման պետական ծրագիրը տարեկան պարբերականությամբ հաստատվում է յուրաքանչյուր տարվա ՀՀ պետական բյուջեի շրջանակում, որն ընդգրկում է Հայաստանի Հանրապետության քաղաքացիների համար պետական բարձրագույն ուսումնական հաստատություններում մատչելի ու մրցութային կարգով անվճար բարձրագույն ու հետբուհական մասնագիտական կրթության ապահովում՝ պետական կրթական չափորոշիչների սահմաններում, քաղաքացիների՝ բարձրագույն կրթության սահմանադրական իրավունքի իրացման համար սոցիալական ու տնտեսական համապատասխան պայմանների ստեղծում, բարձրագույն կրթության ոլորտում պետական քաղաքականության իրականացմամբ միասնական կրթական տարածքի պահպանում եւ զարգացում և այլն:

Հիշատակված ծրագրի հիմնադրույթների իրականացման շրջանակում՝ «նպաստել անվճար բարձրագույն և այլ մասնագիտական կրթության զարգացմանը» բառակապակցությունը բովանդակում է պետության հետևյալ պարտավորությունները՝ ա) բարձրագույն կրթությունն աստիճանաբար հասանելի դարձնել բոլորի համար (տվյալ դեպքում հասանելիությունը ներառում է սովորողի ինչպես նյութական, այնպես էլ ընդունելիության հնարավորության տարրեր), բ) բոլորի համար բարձրագույն կրթությունը պետք է մատչելի լինի, գ) բարձրագույն կրթությունը պետք է հասանելի ու մատչելի լինի բոլորի համար՝ հավասարապես և ըստ սովորողի ընդունակությունների:

Միաժամանակ, հարկ է նշել, որ մեկնաբանվող դրույթի իրացմամբ է պայմանավորված ՀՀ Սահմանադրության 39-րդ, Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 13-րդ և Վերանայված եվրոպական սոցիալական խարտիայի 10-րդ հոդվածներով երաշխավորված իրավունքների լիակատար ու ամբողջական իրականացումը:

Մեկնաբանվող հոդվածի 1-ին մասի 9-րդ կետը սահմանում է պետության հաջորդ հիմնական խնդիրը՝ գիտության և մշակույթի զարգացմանը նպաստելու վերաբերյալ:

Հիշյալ դրույթի իմաստով «նպաստել գիտության և մշակույթի զարգացմանը» հասկացությունն ընկալվում է պետության այն պարտավորությունը, որի կատարումը պետք է միտված լինի գիտության և ազգային մշակույթի ավանդական արժեհամակարգերի պահպանմանը, ներկայացմանը, տարածմանը, հասարակության անդամի մշակութային միջավայրի ձևավորմանը, գիտելիքի վրա հիմնված տնտեսության ստեղծմանը, պետության ազգային մշակույթի անվտանգության ապահովմանը:

Ընդ որում, անհրաժեշտ է նշել, որ մեկնաբանվող դրույթը համակարգային առումով կանխորոշում է ՀՀ Սահմանադրության 40-րդ և Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 15-րդ հոդվածներով երաշխավորված գիտության նվաճումներից օգտվելու և հասարակության մշակութային կյանքին մասնակցելու յուրաքանչյուրի իրավունքի արդյունավետ իրացման հնարավորությունները: Դա պայմանավորված է այն հիմնավորմամբ, որ նույն դաշնագրի 2-րդ և 3-րդ կետերի համադրված վերլուծությունից հետևում է, որ պետությունը պարտավոր է գիտության և մշակույթի նվաճումները պահպանել, զարգացնել ու տարածել ստեղծագործողի և հետազոտողի գործունեության համար անհրաժեշտ ազատության հարգման համատեքստում:

«Նպաստել գիտության զարգացմանը» հասկացությունը բազմաբովանդակ է, ինչը ենթադրում է ստեղծել գիտության և գիտահետազոտական գործունեության իրականացման համար այնպիսի բարենպաստ պայմաններ, որոնք կնպաստեն ոչ միայն գիտական առաջընթացի և դրա կիրառման արդյունքում հասարակության կողմից պահանջարկված արժեքների ստեղծմանը, այլև՝ այդ արժեքներից օգտվելու իրավունքի իրացմանը:

Սակայն, այդ հասկացության բազմաբովանդակությամբ պայմանավորված, մասնավորապես, շուկայական տնտեսության պայմաններում «գիտության զարգացումը» թերևս կարող է ընկալվել որպես գիտական արդյունավետ համակարգի ներդրում, որը կնպաստի, օրինակ, գիտական արդյունքի ապրանքայնացմանը, ազգային ներդրումային համակարգի ձևավորմանն ու դրա արդյունավետ գործունեությանը և այլն: Իսկ դա ենթադրում է պետության կողմից գիտական ոլորտի գործընթացների արդյունավետ կառավարում ընդհանրապես:

«Նպաստել մշակույթի զարգացմանը» հասկացությունը «Մշակութային օրենսդրության հիմունքների մասին» Հայաստանի Հանրապետության 2002 թվականի նոյեմբերի 20-ի ՀՕ-465-Ն օրենքի իմաստով նշանակում է՝ հասարակության կողմից մշակույթի՝ որպես զարգացման միջոցի ընկալում, մշակութային նոր արժեքների ու գաղափարների որոնման հնարավորության ընձեռում, հասարակության ստեղծագործական ներուժի վերարտադրման ու զարգացման համար պայմանների ստեղծում և քաղաքացիական հասարակության ձևավորում:

Սակայն, հարկ է նշել, որ մշակութային գործունեության իրականացումը, մշակութային ծառայություններից ու բարիքներից օգտվելու իրավունքի իրացմանն ու մատչելիության ապահովումը, հասարակության մշակութային ներուժի վերարտադրումն ու զարգացումը չեն կարող բավարար արդյունավետ լինել, եթե պետության կողմից չպաշտպանվի անհատի՝ իր նախընտրած մշակութային կողմնորոշումը և այն զարգացնելու ազատությունը:

Մեկնաբանվող հոդվածի 1-ին մասի 10-րդ կետը սահմանում է պետության հաջորդ հիմնական խնդիրը՝ ներկա ու ապագա սերունդների բնապահպանական անվտանգությունն ապահովող քաղաքականություն իրականացնելու վերաբերյալ:

Անհրաժեշտ է նշել, որ բնապահպանական անվտանգության ապահովմանն ուղղված պետության քաղաքականությունը պետք է խարսխված լինի այն սկզ-

բունքի վրա, որ մարդու իրավունքները և շրջակա միջավայրի պահպանությունը համակարգային առումով միմյանց հետ փոխկապված են և միաժամանակ անբաժանելի:

Մեկնաբանվող դրույթը թղթակցում է Սահմանադրության 10-րդ հոդվածով ամրագրված շրջակա միջավայրի պահպանությունը և վերականգնումը, ինչպես նաև բնական պաշարների ողջամիտ օգտագործումը ապահովելու պետության սահմանադրական պարտականության, ինչպես նաև՝ 33.2-րդ հոդվածով ամրագրված դրույթի հետ, համաձայն որի՝ յուրաքանչյուր ոք իրավունք ունի ապրելու իր առողջությանը և բարեկեցությանը նպաստող շրջակա միջավայրում, պարտավոր է անձամբ և այլոց հետ համատեղ պահպանել և բարելավել շրջակա միջավայրը:

Ի վերջո, շրջակա միջավայրի պահպանության ու վերականգնման կարևորությամբ է պայմանավորված ներկա ու ապագա սերունդների բնապահպանական անվտանգության ապահովման հիմնահարցերի սահմանադրական կարգավորման անհրաժեշտությունը:

Հայաստանի Հանրապետության նախագահի 2007 թվականի փետրվարի 7-ի ՆՀ-37-Ն հրամանագրով հաստատված Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության 2-րդ կետը սահմանում է, որ ազգային անվտանգության հիմնարար արժեքներին ծառայող գործոն ու գործողություն է ներկա և գալիք սերունդների կենսագործունեության բարենպաստ միջավայրի ձևավորումը:

Զնայած այն հանգամանքին, որ Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի 12-րդ հոդվածը պարտավորեցնում է պետություններին բարելավել «շրջակա միջավայրի և արդյունաբերության մեջ աշխատանքի հիգիենայի բոլոր կողմերը», սակայն այդ դրույթի բովանդակությունը նեղացված է և չի ներառում շրջակա միջավայրի պահպանությանն ու պաշտպանությանն ուղղված այն միջոցառումները, որոնք իրականացվում են՝ ա) պետության կողմից, բ) պետությունների կողմից՝ միմյանց միջև համագործակցության արդյունքում, գ) հասարակության գրեթե բոլոր խմբերի կողմից:

Այնուամենայնիվ, Հայաստանի Հանրապետության ազգային անվտանգության ռազմավարության շրջանակում բնապահպանական անվտանգությունն ապահովող պետական քաղաքականության արդյունավետ իրականացումը ենթադրում է՝ ա) մաքուր շրջակա միջավայրի պահպանություն, բ) բնական պաշարների ու անտառածածկույթի արդյունավետ օգտագործում, վերականգնում և պահպանում, գ) ատոմային էներգիայի անվտանգ օգտագործում, դ) վտանգավոր քիմիական և ռադիոակտիվ նյութերի ու թափոնների պահման համապարփակ վերահսկում, ե) բնական և տեխնածին աղետների կանխատեսում ու վաղ ազդարարում, դրանց արագ արձագանքման համակարգի զարգացում, զ) արտակարգ իրավիճակների բացահայտում եւ հաղթահարման կառույցների ստեղծում, է) բնակչության բնապահպանական իրազեկության ու կրթվածության ապահովում:

Հայաստանի Հանրապետությունում բնապահպանական անվտանգությունն ապահովող քաղաքականության բնագավառում պետական նպատակային

ծրագրերը (օրինակ, Սևանա լճի էկոհամակարգի վերականգնման, պահպանման, վերարտադրման եւ օգտագործման միջոցառումների մասին, Ռադիոակտիվ թափոնների վնասագերծման ծառայությունների մասին և այլն) տարեկան պարբերականությամբ հաստատվում են յուրաքանչյուր տարվա ՀՀ պետական բյուջեի շրջանակում:

Մեկնաբանվող հոդվածի 1-ին մասի 11-րդ կետը սահմանում է պետության հաջորդ հիմնական խնդիրը, այն է՝ նպաստել ազգային և համամարդկային արժեքներին յուրաքանչյուրի ազատ հաղորդակցմանը:

Նախ, հիշյալ դրույթի իմաստով, «ազգային և համամարդկային արժեքները» որպես հավաքական հասկացություն, ընկալվում են բնության և մարդկության կողմից ստեղծված այն օբյեկտները, բարիքները և ժառանգությունը, որոնց պահպանումն ու մասսայականացումը (ժողովրդականացում), իրենց պատմական առանձնահատուկ նշանակությամբ պայմանավորված, յուրաքանչյուր պետության առանցքային գործառույթներից է: Այդ արժեքների բազմաբովանդակ ու բազմատարր լինելը ենթադրում է, որ բոլոր արժեքների սպառիչ ցանկի մասին խոսք գնալ չի կարող:

Համամարդկային ու ազգային արժեքային համակարգի բազմազանությունն իր հերթին բերում է այդ արժեքների՝ տարբեր չափանիշներով պայմանավորված դասակարգմանը: Այսպես, քաղաքական արժեքները ներառում են բարձրագույն այն սկզբունքները, որոնք կոչված են հասարակությունում ապահովելու հանդուրժողականություն ու սոցիալական խմբերի միջև համաձայնություն, և դրանք ծառայում են ուղեցույց քաղաքականության իմաստն ու բովանդակությունը սահմանելու համար (այդպիսիք կարող են լինել խաղաղությունը, արդարությունը, ժողովրդավարությունը և այլն), իսկ իրավական արժեքներ կարող են հանդիսանալ իրավական պետությունը, օրենքները, իրավակարգը, մարդու իրավունքները և այլն: Ազգային ու համարդկային արժեքների վերաբերյալ միևնույն մոտեցումը կարելի է ցուցաբերել բարոյական, հոգևոր, մշակութային և այլ արժեքների մասով:

Այնուամենայնիվ, այդպիսի արժեքների սպառիչ ցանկի ու նորմատիվային սահմանման բացակայությունը չի ենթադրում, որ պետությունը չի կարող ստանձնել յուրաքանչյուրին վերոհիշյալ արժեքներին հաղորդակցվելու պայմաններ տրամադրելու պարտավորություն:

Այսպես, ՀՀ Սահմանադրության 40-րդ և 41-րդ հոդվածների համակարգային վերլուծությունից հետևում է, որ, մասնավորապես, մշակութային կյանքին մասնակցելու անձի իրավունքն անխզելիորեն կապված է մշակույթի պահպանման ու զարգացման նրա այլ իրավունքի հետ: Սակայն նշված իրավունքի արդյունավետ իրացումն, ի վերջո, պայմանավորված է պետության կողմից մշակութային ոլորտի ազգային կամ համամարդկային արժեքների ազատ հաղորդակցման համար բարենպաստ պայմանների ստեղծմամբ:

Հայաստանի Հանրապետության գործող օրենսդրության և միջազգային իրավական ակտերի համակարգային վերլուծությունից բխում է, որ «ազգային և համամարդկային արժեքներ» հասկացությունն ավելի ընդգրկուն է և բովանդակում է դրանց ազատ հաղորդակցման լայն հնարավորություններ:

Այսպես, օրինակ, ՄԱԿ-ի 1966 թվականի Միջազգային մշակութային համա-

գործակցության սկզբունքների հռչակագրի 4-րդ հոդվածի 4-րդ կետը պարտավորեցնում է պետություններին՝ յուրաքանչյուրի համար ապահովել գիտելիքների նկատմամբ մատչելիություն և բոլոր ժողովուրդների գրականությամբ ու արվեստով բավարարվելու հնարավորություն, մասնակցել գիտության առաջընթացին երկրագնդի բոլոր մասերում՝ օգտվելով դրա բարիքներից և նպաստել մշակութային կյանքի հարստացմանը:

Կամ, «Ոչ նյութական մշակութային ժառանգության մասին» Հայաստանի Հանրապետության 2009 թվականի հոկտեմբերի 7-ի ՀՕ-187-Ն օրենքի 3-րդ և 6-րդ հոդվածների համադրված վերլուծությունից հետևում է, որ պետությունը երաշխավորում է մատչելիություն հաղորդակցվելու ոչ նյութական մշակութային համարվող այնպիսի արժեքներին, ինչպիսիք են՝ ժողովրդական բանահյուսությանը, լեզվին, բարբառներին, տեղանուններին, զինանշանային ու ազգային այլ խորհրդանիշների բովանդակությանը, ավանդական արհեստներին, ազգային սովորույթներին, ավանդույթներին, տոներին, ծեսերին, հասարակական կենցաղին, վարվեցողության ձևերին եւ կանոններին, ժողովրդական արվեստին, տնտեսական գործունեությանը, կենսաապահովման մշակույթին, հավատալիքներին, պաշտամունքին, գիտական հետազոտությունների արդյունքներին և մեթոդներին, ոչ նյութական մշակութային ժառանգության օբյեկտներին վերաբերող գիտակրթական հաստատություններում, արխիվներում, գրադարաններում, իրավաբանական եւ ֆիզիկական անձանց մոտ պահվող տեղեկությունները:

Եվ ազգային, և համամարդկային արժեքներին յուրաքանչյուրի ազատ հաղորդակցմանը նպաստելն, ինքնին, վկայում է պետության հիմնական այն խնդրի մասին, որով պարտավորվում է պայմաններ տրամադրել բոլորին վերոհիշյալ արժեքներին հաղորդակցվելու համար:

Մեկնաբանվող հոդվածի 1-ին մասի 12-րդ կետը սահմանում է պետության հաջորդ հիմնական խնդիրը, այն է՝ ապահովել տարեց մարդկանց արժանապատիվ կենսամակարդակը:

Դա նշանակում է, որ տարեց մարդիկ Հայաստանի Հանրապետությունում գտնվում են հասարակության հովանավորության ու պաշտպանության ներքո և, պետությունը պարտավոր է հոգ տանել նրանց համար արժանապատիվ կենսամակարդակ ապահովելու համար:

Մեկնաբանվող դրույթի շրջանակում «տարեց մարդիկ» հասկացության բովանդակային ծավալում անհրաժեշտ է ներառել կենսաթոշակային տարիք ունեցող անձանց, ում տարիքը 65 և ավելի է, ինչը համընկնում է Եվրոպական Միության և ՄԱԿ-ի վիճակագրական մասնագիտացված ծառայությունների կողմից հաստատված չափանիշներին: Ինչ վերաբերում է «ապահովել արժանապատիվ կենսամակարդակ» հասկացության բովանդակությանը, ապա, ՄԱԿ-ի Գլխավոր ասամբլեայի 1991 թվականի «Ծերացման վերաբերյալ գործողությունների միջազգային ծրագրի իրականացման մասին» 46/91 բանաձևի իմաստով, դա նշանակում է, որ «տարեց մարդիկ պետք է կարողանան ապրել արժանապատիվ և ապահով կյանքով և չենթարկվեն շահագործման ու ֆիզիկական կամ հոգեկան բռնության, պետք է արժանանան արդար վերաբերմունքի՝ անկախ տարիքից, սեռից, ռասայական կամ ազգային պատկանելությունից, հաշմանդամությունից կամ այլ կարգավիճակից, և պետք է արժևորվեն՝ անկախ իրենց տնտեսական

ներդրումից»:

Ամիրաթեշտ է նշել, որ ՀՀ Սահմանադրության 37-րդ հոդվածը նախատեսում է յուրաքանչյուրի՝ ծերության դեպքերում սոցիալական ապահովության իրավունքը, իսկ օրենսդրությամբ մանրամասնվում է այդ իրավունքի իրացման ձևը: Սակայն մեկնաբանվող դրույթի և դրա հետ առնչվող սահմանադրական այլ նորմերի համակարգային վերլուծությունից հետևում է, որ պետությունը ստանձնում է պարտավորություն ապահովելու տարեց մարդկանց ոչ միայն սոցիալական պաշտպանվածությունը, այլև՝ ընձեռելու այնպիսի հնարավորություններ, որ պետքի նրանք ինտեգրվեն հասարակությունում որպես լիարժեք անդամներ, ազատորեն ընտրեն իրենց կենսակերպը և նրանց համար մատչելի լինեն ծառայությունները:

Պետությունը՝ վերոհիշյալ խնդիրների լուծմամբ պայմանավորված, իրականացնում է տարբեր պետական ծրագրեր, ինչպիսիք են՝ «Տարեցների շուրջօրյա խնամքի ծառայություններ», «Տնային պայմաններում միայնակ տարեցների սոցիալական սպասարկում», «ՀՀ մարզերում միայնակ տարեցներին, հաշմանդամներին տնային պայմաններում և տարեցների ցերեկային խնամքի կենտրոններում սոցիալական սպասարկում» և այլն, որոնք տարեկան պարբերականությամբ հաստատվում են յուրաքանչյուր տարվա ՀՀ պետական բյուջեի շրջանակում:

Մեկնաբանվող հոդվածի 2-րդ մասը հռչակում է, որ պետությունը պարտավոր է իր հնարավորությունների շրջանակներում միջոցներ ձեռնարկել սույն հոդվածում ամրագրված խնդիրների իրականացման համար:

Դա նշանակում է, որ տնտեսական, սոցիալական և մշակութային ոլորտներում հռչակված հիմնական խնդիրները կարող են իրականացվել այնքանով, որքանով այդ խնդիրների արդյունավետ լուծման համար պետությունը պետք է ունենա համապատասխան միջոցներ:

Այսինքն, հիշյալ խնդիրների իրականացումը՝ մի դեպքում, ընկալվում է որպես պետության պարտավորություն, իսկ, մեկ այլ դեպքում, այդպիսի պարտավորության կատարումը պայմանավորվում է հենց պետության հնարավորությունների հետ:

Մեկնաբանվող դրույթում «պետության կողմից միջոցներ ձեռնարկել» հասկացության բովանդակության ծավալում ներառվում է անվերապահ կատարման պահանջ, ինչն ինքնին թվում է, թե այլ հանգամանքներով պայմանավորված կամ սահմանափակված չպետք է լինի:

Սակայն, այդ միջոցները ձեռնարկելու պարտավորությունը կատարելու համար պետությունը սահմանափակված է «իր հնարավորությունների շրջանակով»: Դա նշանակում է, որ տնտեսական, սոցիալական և մշակութային ոլորտների խնդիրների իրականացման առումով միակ կարևոր հանգամանքը համապատասխան միջոցների առկայությունն է:

Իսկ այդպիսի միջոցները բազմազան են ու բազմաբովանդակ: Ընդ որում, մի կողմից, կարող է խոսք գնալ երկրի համախառն ներքին արդյունքի ծավալների մասին, ինչի դեպքում հարկ է պարզել, թե տվյալ ոլորտի խնդիրների արդյունավետ լուծման համար որ մասն է գտնվում պետության տրամադրության տակ, իսկ, մյուս կողմից, անհրաժեշտ է հաշվի առնել, օրինակ, եկամուտների համա-

չափ բաշխվածության գործոնի առկայությունը կամ ոլորտի օրենսդրական կարգավորման աստիճանը, կամ սոցիալական խմբերի կազմը և այլն:

Միաժամանակ, հարկ է նշել, որ հենց այդպիսի մոտեցում որդեգրված է նաև ՄԱԿ-ի 1966 թվականի Տնտեսական, սոցիալական և մշակութային իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրով, որի 2-րդ հոդվածի 1-ին մասը սահմանում է, որ յուրաքանչյուր պետություն պարտավորվում է իր ունեցած ռեսուրսների առավելագույն սահմաններում, անհատապես և միջազգային օգնության ու համագործակցության միջոցով, ձեռնարկել միջոցներ, մասնավորապես տնտեսական և տեխնիկական բնագավառներում, առաջադիմորեն հասնելու համար սույն Դաշնագրում ճանաչվող իրավունքների լիարժեք իրականացմանը՝ բոլոր պատշաճ միջոցներով, ներառյալ, մասնավորապես, օրենսդրական միջոցների ընդունմամբ:

Հիշատակվածից հետևում է, որ Հայաստանի Հանրապետությունն իր կողմից իրականացվող քաղաքականության արդյունքում պետք է ձգտի հասնել տնտեսական, սոցիալական և մշակութային ոլորտներում հռչակված հիմնական խնդիրների արդյունավետ իրականացմանը, ինչը բնականաբար վկայում է ոչ այնքան իրավական պարտավորությունների, որքան ցանկությունների մասին:

Եվ վերջապես, պետությունը չի կարող և պարտավոր չէ մարդկանց տրամադրել վերոհիշյալ խնդիրների իրականացման համար անհրաժեշտ բոլոր նյութական միջոցները կամ ոչ նյութական բարիքները, այլ պարտավոր է նրանց համար ապահովել արժանապատիվ կյանքի համար համապատասխան հնարավորություն:

КОНСТИТУЦИОННОЕ ЗАКРЕПЛЕНИЕ ОСНОВНЫХ ЗАДАЧ ГОСУДАРСТВА В ЭКОНОМИЧЕСКОЙ, СОЦИАЛЬНОЙ И КУЛЬТУРНОЙ СФЕРАХ

А. Г. ХАЧАТРЯН

Статья посвящена конституционному закреплению основных задач государства в экономической, социальной и культурной сферах.

THE CONSTITUTIONAL DEFINITION OF THE MAIN TASKS OF THE STATE IN ECONOMIC, SOCIAL AND CULTURAL SPHERES

A. H. KHACHATRYAN

The article is devoted to the constitutional definition of the basic tasks of the state in economic, social and cultural spheres.